

PROKOPIJ IN KIPI NA FORUMU PACIS V RIMU

KAJETAN GANTAR

Univerza, Ljubljana

Zmagoviti pohod bizantinskega vojskovodje evnuha Narsesa zoper gotskega kralja Totila obeležuje zgodovinar Prokopij s tole pikantno anekdoto, ki jo je baje slišal iz ust nekega rimskega senatorja (VIII 21, 11–18):

V času, ko je Italiji vladal Teoderihov vnuk Atalarih, je šla nekega večera v mesto čez trg, ki ga Rimljani imenujejo Trg miru, čreda govedi. Pred tem trgom je star vodnjak, ob vodnjaku pa bronast bik, menda delo Atenca Fidijsa ali Lisipa. Na tem mestu je še več drugih kipov, ki sta jih izdelala ta umetnika. Tako na primer stoji tu neki kip, za katerega je povsem gotovo, da je delo Fidijevih rok; to nam pove napis na njem. Tu je tudi Mironova »Junica«... Tedaj se je iz črede izločil neki vol, šel mimo vodnjaka in stopil nad bronastega bika. Po naključju pa je prišel mimo preprost kmet iz Toskane; in ko je opazil, kaj se je zgodilo (Toskanci se še dandanašnji odlikujejo kot jasnovidci in vedeževalci), je napovedal, da bo evnuh strmoglavil gospodarja Rima. Takrat so se temu Toskancu in njegovim besedam samo smejali. Ljudje se prerokbam radi rogajo vse dotlej, dokler se ne izpolnijo, in sicer se rogajo brez vsakega vzroka, govoreč samo, da se kaj takega še nikoli ni zgodilo in da takšnim besedam ni mogoče verjeti, češ da so to le burke in prazne marnje. Zdaj, ko se je napoved uresničila, pa to znamenje vsi občudujejo.

Ozadje te anekdote sem razčlenil že na nekem drugem mestu,¹ kjer sem skušal odgovoriti predvsem na vprašanje, zakaj je toskanski kmet pripisoval ravno prizoru z volom preroški pomen: stari Rimljani so volom pripisovali posebne preroške darove² in ta vera je bila razširjena tudi v Etruriji;³ vol v kontekstu gornje anekdote substituiral evnuha Narsesa, bik pa možatega gotskega kralja Totila.⁴

¹ Bemerkungen zu Prokops Kriegsgeschichte 3 (Živa antika 12, 1963, 363–4). Tam se je v oklepaj poleg podnaslova *ταῦτος εὐνοῦχος* vrinila tiskovna pomota: namesto rimske številke VII bi moralo pravilno stati VIII 21, 15–18.

² Prim. F. Hornstein, *Bos locutus* (Rheinisches Museum CIV, 1961, 149).

³ Prim. Tacitus, *Hist.* I 86: *prolocutum in Etruria bovem*.

⁴ V omenjenem članku se mi je mimogrede zapisalo, da je gotski kralj Totila v tej anekdoti prikazan kot »polnokrven mož, pravcati utelešeni ‚bik‘« (»wohl ein vollblütiger Mann, ein leibhafter ‚Stier‘«). To primerjavo lahko zdaj še podrobneje osvetlim ob gradivu, ki sta ga zbrala J. Weisweiler (Zeitschrift für celtische Philologie 24, 1954, 26–33) in A. J. van Windekens (Le taureau dans la pensée des Egéens, *Minos* 6, 1952, 1–4): »Bik« je v nekaterih kulturah — Weisweiler jih označuje kot »Stierkulturen« — častni naslov junaka in utelešenje

Namen naslednjih vrstic je osvetliti omenjeno anekdoto še z nekega drugega vidika, in sicer odgovoriti na vprašanje, od kod motiv, da gre neka živa žival (v našem primeru vol) nad kiparsko umetnino (v našem primeru nad bronastega bika). Iz odgovora na to vprašanje bodo jasneje razvidne prvine, iz katerih je zrasla omenjena anekdota.

Motiv, da neka živa žival reagira na neko (bodisi v sliki ali v kipu) upodobljeno žival kot živo, je v antični literaturi zelo priljubljen. Jasno je, da gre pri tem za hiperbole anekdotnega značaja, katerih namen je povečevati virtuosno dognani iluzionistični stil, prikazati realno (ne zgolj realistično) poustvarjanje kot nedosegljiv vrhunec sleherne umetnosti. Idejni oče takšnega pojmovanja umetnosti je Aristoteles s svojim naukom o *mimesis*, o posnemanju = poustvarjanju kot osnovni funkciji umetnosti: najvišje priznanje, ki ga lahko da gledalec slikarski umetnini, je, če pred njo vzklikne: »Da, ravno takšenle je v resnici!«⁵ Sicer pa misel, da je osnovna funkcija umetnosti poustvarjanje stvarnosti, posnemanje tiste ustvarjalne sile, ki je sicer le v naravi sami, antiki nikoli ni bila tuja in je našla svoj izraz celo v mitologiji: idealen umetnik oblikuje svoje umetnine kot žive, še več, bronastim in zlatim kipom vdihuje življenje v polnem pomenu besede. Takšen idealen umetnik je na primer homerski kovač Hefaist.⁶ Sam je izoblikoval dve služabnici, ki ga podpirata pri hoji, dve dekleti iz zlata, vendar na moč podobni živim dekličem (*χρύσειαι, ζωῆσι νεήμιων εοικυῖαι*) v njih biva celo razum in glas in živa sila, razumeta se celo na dela nesmrtnih bogov (Iliada XVIII 417—420). Fajaškemu kralju Alkinou je izdelal zlate in srebrne pse, ki »stražijo kraljevo palačo« (Odiseja VII 93: *δῶμα φυλασσέμεναι μεγάλῃτορος Ἀλκινόοιο*), kar je vsekakor treba razumeti dobesedno.⁷ Hefaistova največja umetnina pa je Ahilov ščit (Iliada XVIII 478—613): zemlja se črni na tem ščitu, čeprav je ves od zlata (548-9), vinograd se šibi pod težo grozdja (561), krave mukáje zapuščajo stajo in v skoku bezljajo na travnik poleg žuboreče vode (573—576). »V Hefaistovih figurah slavi umetnost svoj najvišji triumf.«⁸ Takšen idealen umetnik je na primer tudi Pigmalion iz Ovidovih Metamorfoz (X 243—297), ki je ustvaril tako popolno in tako resnično žensko, da se je v svojo umetnino

možatosti (Windkens: »l'incarnation de la virilité«). Kralj irskega Ulstra se npr. v tamkajšnji ljudski epiki označuje kot »bik pokrajine«, mladi plemiči pa »mladi bikci«. Podobno pomeni tudi starogrška oznaka za junaka, *ἥρως*, prvotno »mladega, jarega (* ier-) bika«, podobno kot je femininum k temu, *ἥρα*, prvotno »junica«, zato njen ukrasni pridevek *ἡρώπις* (»kravooka«, kar pa je pri Homerju samo še ustaljen kliše). Tudi etnična oznaka »Itali« naj bi prvotno pomenila »jeunes bêtes à cornes«. Kot je »bik« simbol junaštva in možatosti, tako je »vol« podoba suženjstva in podložnosti: Kartazani niso hoteli zgraditi mesta na kraju, kjer so našli volovsko glavo, *quia bos semper subiugatus est* (Servius ad Verg. Aen. I 443). — Primerjava kralja Totile z bikom v luči teh primerjav le še poudarja njegovo herojsko možatost in paradoksnost naključja, da ga je premagal ravno navaden »vol« — evnuh Narses.

⁵ Aristoteles, Poet. 4, 1448 b 17: *οὐ οὗτος ἐκεῖνος*.

⁶ O podrobnostih izčrpno razpravlja H. Schrader, Der Homerische Hephaistos (Gymnasium 57, 1950, 38—55 in 94—112).

⁷ Prim. H. Schrader, o. c., 40: »Nichts deutet darauf hin, dass Homer nicht genau beim Wort genommen werden will.«

⁸ H. Schrader, o. c. 53—54.

nazadnje sam zaljubil in se z njo celo poročil.⁹ Aristoteles je s svojim naukom o *mimesis* dal tem splošno grškim tendencam le filozofsko sublimirano obliko.

V našem primeru imamo opraviti s kipom bronastega bika, o katerem pa Prokopij niti zanesljivo ne ve, čigavo delo je: morda delo Atenca Fidija ali Lisipa. Hkrati omenja še več drugih umetnin, ki so stale na istem kraju, med njimi Mironovo »Junico«.¹⁰

In ravno ta »Junica« je slovela po živem in neposrednem realizmu, tako da so jo baje ljudje in živali in sam umetnik večkrat zamenjavali z živo junico. Njeno živo neposrednost slavi Ovid (Ex Pont. IV 1, 34): *similis verae vacca Myronis opus*. Iz cesarske dobe je ohranjena cela vrsta grških in latinskih epigramov, ki — pač v smislu retorske šole — kar tekmujejo med sabo v poveličevanju njene življenjskosti: bik naskakuje bronasto junico kot živo; mimoidoča telica ji muka kot svoji vrstnici; teliček hoče sesati mleko iz njenih vimen, ko pa ne dobi ničesar, obnemore in pogine; pastir jo prišteva k svoji čredi ali pa zamenja za izgubljeno junico; drugič naj čredo rajši odžene proč, da ne bo pomotoma hotel odgnati junice s sabo; drugi pastirji spet mečejo kamne vanjo, češ da je zaostala za čredo; če bi poleg te junice vpregel še eno, bi lahko kar orali itd. (Anthologia Palatina IX 713—742, 793—798; Ausonius, Epigr. 68—75). Kot primer naj navedem prevod dveh epigramov!

Najprej AP IX 730:

Ako me vidi teliček, zamuka, a bik me naskoči,
ako me vidi pastir, s čredo me gnati želi.

In še en Ausonijev epigram (68):

Jaz sem telica, ki Miron je z dletom jo sklesal iz brona,
ne kot sklesana se zdim, marveč rojena zares:
večkrat me bik naskakuje, telica mi muka vrstnici,
žejen teliček vsekdar k vimenom mojim hiti.
Morda se čudiš, kako prevaram vso čredo številno govedi?
Saj sam njihov pastir v čredo prišteje me rad!

Nič podobnega nam ni znanega o domnevnem Fidijevem ali Lisipovem bronastem Biku, ki ga omenja Prokopij. Tudi je malo verjetno, da bi mogla na primer Fidijeva umetnina, ki je bila brez dvoma usmerjena bolj k idealizaciji kot k realizaciji stvarnosti, zbujati mimoidočim takšne žive asociacije. Poleg tega sta bila Fidias in Lisipos mojstra predvsem v upodabljanju

⁹ Motiv je seveda starejši od Ovida in izvira iz helenistične dobe. Prvotni mitos in Ovidovo interpretacijo razčlenjuje J. Gy Szilagyi, Pygmalion (Kongress für klassische Philologie — Zusammenfassungen der Vorträge, Budapest 1965, 121).

¹⁰ Nekateri jo označujejo tudi kot »Tele«, »Telico« ali »Kravo«. Pravilno je »Junica«, kot je dokazal O. Rossbach, Die Färse und die Säger des Myron, Festgabe Hugo Blümner, Zürich (1914) 86—95: Večina grških epigramov govori o *οἰδιον, δαμαλις, πόρις*, kar vse pomeni »junico« ali »telico«. Ausonius je dal vsem zadevnim epigramom naslov *bucula*, čeprav v kontekstu iz metričnih razlogov uporablja včasih tudi splošnejši izraz *vacca* ali *bos*. Krepka in ljubko grajena telica je tudi z estetskega vidika bolj ustrezala Mironovemu stilu kot okorna krava.

ljudi, herojev in bogov. O Fidiji so že v antiki sodili, da zna bolje upodabljeni bogove kot ljudi;¹¹ njegovi liki so izžarevali »božansko moč v nadzemeljski lepoti«.¹² Nasprotno pa je Miron slovel po upodobitvah živali; poleg Junice je na primer znan tudi njegov kip Pes. Petronij (88) izrecno pravi o Mironu, da je znal ujeti v bron dušo ljudi in živali: *Myron qui paene animas hominum ferarumque aere comprehenderat*.

Možno je tudi, da gre pri Biku za eno izmed *armenta Myronis*, ki jih omenja Properc (II 31, 7): *armenta Myronis, quattuor artifices, vivida signa, boves*. Verz je precej težak in ga različno interpretirajo. Zlasti nejasen je izraz *armenta Myronis*. Po Rothsteinovem mnenju ni mišljeno, da je Miron sam izdelal kipe štirih govedi, marveč da je govedo po Mironovi upodobitvi Junice postalo žival, ki uživa nekakšen umetniški sloves;¹³ skratka, da je govedo nasploh postalo »Mironova žival«. Toda ta razlaga preveč generalizira in bi jo zato težko uskladili celo s sicer drznimi Propercovimi besednimi obrati in pesniškimi figurami. Rossbach razlaga *armenta Myronis* kot »goveda, ki so upodobljena tako kot Mironova, tj. s prav takšno življenjsko silo, kot je Miron ustvaril svojo Junico.«¹⁴ Ta razlaga je vsekakor sprejemljivejša.

In kot je Mironova Junica postala model za druge upodobitve govejih živali, za vsa druga *armenta Myronis*, tako so postali tudi epigrami o njej nekakšen model, na podlagi katerega je lahko nastala omenjena Prokopijeva anekdota, tako da je v njej na mesto »Junice« stopil »Bik«. Kajti v kontekstu omenjene anekdote bi »Junica« izgubila svoj *raison d'être*: le »bik« je lahko simboliziral herojskega in močatega gotskega kralja Totila v razmerju do »vola« — evnuha Narsesa. Dejstvo, da je Prokopij slišal to zgodbo iz ust nekega rimskega senatorja, samo potrjuje naše domneve. Epigrami — tako grški kot Ausonijevi — so bili priljubljeno berilo v rimskih aristokratskih krogih. In pod vplivom lektire teh epigramov je nastala omenjena anekdota, tako da je bralec v konkretnem primeru »Junico« substituiral z »Bikom«.

RÉSUMÉ

Procopé et les statues du Forum Pacis à Rome

L'auteur analyse les éléments de motifs et l'origine de l'anecdote de Procope, VIII 21, 11—18: Un troupeau de bestiaux traverse le Forum Pacis à Rome, où se trouvent plusieurs statues de bronze, entre autre un Taureau de Phidias (? ou de Lysippe?) et la Vache de Myron. Du troupeau se sépare un boeuf qui passe par-dessus le taureau de bronze. Un paysan toscan passant par là prédit à partir de cette scène qu'un jour un eunuque vaincra le maître de Rome; la prédiction se réalisa lorsque l'eunuque Narses vainquit le roi des Ostrogoths, Totila.

Le présent article complète les conclusions du même auteur dans l'Antiquité vivante XII (1963), 363-4: alors que là-bas il donne la réponse à la question pour-

¹¹ Prim. R. Hamann, *Geschichte der Kunst I*. Berlin (1952) 599.

¹² A. Sovrè, *Stari Grki*. Celje (1939) 317.

¹³ Die Elegien des Sextus Propertius, erklärt von M. Rothstein. Berlin (1898) I, 344 (ad v II. 31, 7).

¹⁴ O. Rossbach, o. c. 81, op. 1.

quoi justement l'épisode avec le boeuf semblait prophétique (les vieux Romains et surtout les Toscans attribuaient au boeuf des propriétés prophétiques), l'auteur essaie de répondre ici à la question d'où provient le motif qu'un animal (le boeuf) vivant passe par-dessus une statue de bronze (le taureau). La supposition semble fondée qu'il faille chercher le modèle direct de cette anecdote parmi les épigrammes grecs et latins, qui glorifiaient les traits réalistes et le caractère immédiat vivant de la Vache de Myron (Ant. Pal. IX 713-742 et 793-798; Ausonius, Epigr. 68-75). Cette Vache se tenait à la même place que le Taureau (de Phidias ou de Lysippe). Ce Taureau a même peut-être été fait sous l'influence de la Vache de Myron, peut-être s'agit-il là de l'un des *armenta Myronis*, que mentionne Properce II 31, 7; O. Rossbach (Festgabe H. Blümner, Zürich 1914, 81 op. 1) explique cette expression de Properce comme »bestiaux qui sont représentés avec une force vitale et une beauté pareilles à la Vache de Myron«. Comme la représentation du Taureau avait probablement pris exemple sur la Vache de Myron, l'anecdote de Procope mentionnée était née aussi sous l'influence des épigrammes sur elle, en sorte qu'à la place de la »vache« était venu le »taureau« en tant que représentant symbolique de la virilité héroïque de Totila.